

ЈАВНЕ СВЕЧАНОСТИ У СЛУЖБИ ИЗГРАДЊЕ НАЦИОНАЛНОГ, ДРЖАВНОГ И ДИНАСТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА

ПРОСЛАВА ЈУБИЛЕЈА, ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА, У БЕОГРАДУ 1904. ГОДИНЕ

АНИТА МАРКОВИЋ

САЖЕТАК:

Рад анализира јавне свечаности организоване у Београду поводом обележавања јубилеја – стогодишњице од почетка Првог српског устанка и њиховом улогом у изградњи националног, државног и династичког идентитета. Прославе јубилеја или годишњица представљале су посебну врсту јавних свечаности, односно свечаних спомена на одређене догађаје или личности, које су се приређивале после извесног броја година. Њихов комеморативни карактер чинио их је моћним пропагандним средствима. Узимајући у обзир друштвенополитичке прилике у земљи, којима је претходила смена династија 1903. године, организовањем свечаности у спомен на стогодишњицу почетка Првог српског устанка 1904. године, као званичне државне прославе чији је врхунац било крунисање Петра Карађорђевића, требало је на симболичан начин, у форми ефемерног спектакла, оживљавањем, реинтерпретирањем и реконструкцијом прошлости – указати на легитимитет власти новог владара и династије и подстаћи даљи правац њихове медијске промоције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Први српски устанак, јубилеј, стогодишњица, јавне свечаности, Београд, 1904. година, династија Карађорђевић, култура сећања*

ABSTRACT:

This paper deals with the analysis of public festivities organized in Belgrade on the occasion of the centenary of the beginning of the First Serbian Uprising, and their role in the construction of national, state and dynastic identity. Celebrations of jubilees and anniversaries can be seen as a special type of public festivity; often-solemn commemorations of certain events or personalities organized in certain years. Their commemorative nature also has the potential for them to be powerful propaganda tools in the construction of national, state and dynastic identities. When considering the socio-political situation at the time of the centenary of the First Serbian Uprising in 1804 in the country, largely metered by the dynastic change of 1903, the organization of the commemoration of this anniversary as an official state ceremony – the highlight of this being the coronation of Petar Karađorđević – necessitated, in the form of an ephemeral spectacle, the symbolic revival, reinterpretation and reconstruction of the past, in order to emphasize the legitimacy of the power of the new ruler and dynasty and to encourage promotion of this in a broad range of media.

KEYWORDS: *First Serbian Uprising, jubilee, centenary, public celebrations, Belgrade, 1904, Karađorđević dynasty, culture of memory.*

Прославе јубилеја или годишњица представљају посебну врсту јавних свечаности.¹ Реч је о свечаним споменима на одређене догађаје или личности после извесног броја година.² По свом концепту, ове светковине представљају својеврсне перформансе, односно мултимедијалне уметничке форме, најчешће ефемерног карактера, које у зависности од посвете или повода могу бити различитих врста и жанрова.³

Почетак праксе организовања прославе јубилеја у Европи започиње у 17. веку, обележавањем стогодишњице постављања 95 теза на вратима цркве у Витенбергу 1617. године.⁴ До тада су светковине таквог карактера биле ретке, најчешће уприличене поводом годишњица рођења или смрти истакнутих појединаца националне историје. С временом постају све популарније, да би врхунац достигле у 19. веку, када уобличене у форму великих националних светковина постају део званичне културе сећања.⁵ Томе је посебно допринело њихово препознавање као добрих политичких ресурса и моћних пропагандних средстава, како у изградњи државног, националног и династичког идентитета тако и у подстицању милитаризације и мобилизације нације.⁶

Конципиране као *нови јединствени доживљаји историје*, ове свечаности имале су функцију да реконструишу догађаје, који, стављањем у нове обрасце, постају друштвено прихватљиви.⁷ То је подразумевало да њихова форма буде прилагођена званичним службеним церемонијалним радњама, начину и обичајима који су се у одређеном периоду поштовали и примењивали. У суштини, у њиховој визуелизацији долазило је до преплитања двеју култура, народне-традиционалне и званичне-државне.⁸

Прославе јубилеја као својеврсни перформанси, односно мултимедијалне уметничке форме, имале су веома велики значај у култури сећања.⁹ Као *јавне слике* или *слике стварности* (*öffentliche Bildes*), које одражавају тренутак у којем се одигравају, представљале су моћна пропагандна средства.¹⁰ У 19. веку и почетком 20. века европске монархије су их користиле да би демонстрирале, а уједно и стабилизовале, своју политичку моћ и

престиж.¹¹ Организоване као званичне државне прославе, својим концептом пратиле су форму брижљиво режираних позоришних представа у којима је владар централна фигура.¹² По свом карактеру, могле су бити сакралне, профане (секуларне), или спој ових двеју врста.¹³

Иако је реч о ефемерним спектаклима, прославе јубилеја су се показале као једна од најстабилнијих институција, чији је задатак био да подстицањем прошлости обавезују следећу генерацију на одређени облик поступања у будућности.¹⁴ У том циљу, за обележавање су бирали датуми, догађаји или личности који су виђени као *мишски*.¹⁵ Добијањем посебног значаја и улоге оријентира за будућност, они постају канон који је свака генерација морала да усвоји сама за себе.¹⁶

Праксу организовања прослава јубилеја током 19. и првих деценија 20. века следе и српске династије Карађорђевић и Обреновић.¹⁷ Њихове смене на владарском престолу 1842, 1858. и 1903. године мењале су форму и садржај ових свечаности. Јасно истицање владарског пропагандног програма, које је засновано на идеји легитимитета власти и поштовању традиције, умногоме је утицало на њихово уобличавање.

По угледу на државе које су свој настанак и континуитет сагледавале кроз образац *златној доба* и његове обнове, нововековне српске династије своје владарско право браниле су позивајући се на тековине Српске револуције.¹⁸ Тако током своје владавине Карађорђевићи славе период Првог српског устанка, вожда Карађорђа, личности и догађаје који су га обележили, а Обреновићи кнеза Милоша и Други српски устанак.

Утемељењу Првог српског устанка у култури сећања почетком 20. века првенствено су допринеле друштвенополитичке прилике у Краљевини Србији. Повратком Карађорђевића 1903. године на српски владарски престо, Први српски устанак постаје основа званичне репрезентативне културе на којој се градио идентитет државе, владара и нације. Његова популаризација уједно је била и манифестација патриотских и националних осећања, лојалности и солидарности према династији и држави.¹⁹

Узимајући у обзир друштвенополитичке прилике за време владавине династије Обреновић, када је у Србији било јако тешко водити јавну реч о успомени на Први српски устанак, комеморативни карактер прославе његове стогодишњице представљао је важан елемент у креирању колективног памћења, *јер шћо су догађаји од Првој устѧнка били даљи, ућолико су били значајнији, већи и добијали су йуно йризнање и искрено и дубоко йошћовање и савременика и њихових йошћомака*.²⁰

Обележавање стогодишњице Првог српског устанка имало је важан не само национални већ изузетан државнополитички и династички значај, на шта указује и *Пројлас срйским лисћовима*, који је из Женеве на Богојављење 1902. године упутио кнез Петар Карађорђевић.²¹ У њему се српском народу обраћа као унук великог Србина, који је, на крају првог столећа од његових бесмртних дела за српску слободу, осетио потребу да се сети свога деде и његових сарадника на херојском васкрсењу Србије. Овим прогласом, писаним у форми својеврсне политичке изјаве, требало је скретањем пажње на устанички период испитати расположење које је према Карађорђевићима у том тренутку владало у Србији.

Да су тековине устаничког периода биле моћно пропагандно средство у служби владарске репрезентације, види се и по активностима на њиховој реинтерпретацији како би се инкорпорирале у династички, владарски и државнополитички идентитет и легитимитет земље и током владавине Обреновића. О тој намери указује званичан *Пројлас* објављен јануара 1903. године, у којем се наводи да се јануара 1904. године навршава пуних сто година од када је *йо Шумадији букнуо Устѧнак Срба на дахије*, којим је започета борба за ослобођење.²² У недостатку ближих података, није познато на који је начин било планирано обележавање јубилеја.

Повратак династије Карађорђевић на српски престо после Мајског преврата 29. маја / 11. јуна 1903. године симболично је означио и почетак прославе стогодишњице од почетка Првог српског устанка.²³ То није била само прослава прошлости већ и најава будућих дешавања, скуп својеврсних

ритуала којима се *канонизују* одређени догађаји и личности, у смислу да им дају сакрални или други истакнути значај, а све у служби промоције новог владара и династије.²⁴

Како је основни мотив прославе било уздизање угледа династије и државе, како на унутрашњем тако и на спољнополитичком плану, припреме започињу већ јуна 1903. године.²⁵ На то указује преписка коју је организатор интернационалних изложби Артур Гобије водио с Министарством народне привреде.²⁶ У првом писму од 12/25. јуна 1903. године он се званично препоручује као организатор *Dynastic Royale cour exposition*, која би се одржала у Београду маја 1904. године у славу стогодишњице Првог устанка.²⁷

Као могући иницијатори идеје о прослави, која ће својим значајем потврдити и учврстити легитимитет династије Карађорђевић, могли су бити људи из најближег окружења новог српског владара, односно представници нове српске елите.²⁸

Према првобитној замисли, званична државна прослава стогодишњице Првог српског устанка *йод воћсйвом неумрлој врховној вожда Кара-Ђорђа Пећировића и ослобођења Србије од йурској иѧа*, попут великих европских националних изложби, требало је да буде прослављена организовањем у Београду *Велике земаљске изложбе*.²⁹

С обзиром на важност прославе, послове припреме краљевска влада поверава Министарству народне привреде, које је тим поводом именovalo Стручну комисију, чији је задатак био да утврди обим изложбе, место на којем би се она приредила, да изради предрачун потребних средстава, именује Главни, Управни и Грађевински одбор.³⁰

Убрзо по свом формирању, Главни одбор израђује Нацрт програма *Велике земаљске изложбе о сћојодигишњици ослобођења 1904. йодине*, подељен у дванаест тачака.³¹ Њиме је било предвиђено да она има државнополитички карактер и да се у оквиру ње организују и једна историјско-музејска и једна етнографска изложба, којима би био приказан развој српске културе и живот српског народа у последњих сто година.³² Свечано би била отворена на годишњицу ступања на престо унука вође Српске

револуције – 11. јуна 1904. године – и трајала би месец и по дана, до 30. августа, дана Сабора српских просветитеља.³³ У том периоду, као пратећи програм, било је предвиђено и одржавање различитих спортских, глумачких и књижевних надметања, конгреса различитих удружења Краљевине Србије.³⁴ У деветој тачки програма било је наведено да се од прихода изложбе подигне споменик у славу бораца и жртава Устанка.³⁵

Нацрт програма *Велике земаљске изложбе* имао је предлошен и распоред изложби по павиљонима.³⁶ Њиме је прецизирано да се, поред павиљона Краљевине Србије као централног, у пет посебних павиљона представе Црна Гора, Стара Србија и Македонија, Босна и Херцеговина, Војводина и Далмација, крајеви ван Србије у којима живи српски народ.³⁷

За реализацију програма министар Ђорђе Генчић именован је Стручну комисију са задатком да проучи сва питања у вези с припремом изложбе, њеним обимом, местом и трошковима организовања.³⁸ Пошто је размотрила главне тачке, које су се односиле на обим изложбе, место њеног одржавања и прерачуна потребних средстава, Комисија – на чијем челу је био Михаило Валтровић – донела је једногласну одлуку, *да се због обима и немогућности да се у крајњем времену које имају на располагању припреми потребни материјал, она ограничи на Краљевину Србију и то у обиму који је изложен у пројекту*.³⁹ По том пројекту подигао би се један централни павиљон, као и неколико мањих.

Један од задатака Комисије био је и избор места за поставку изложбе. Предложени су: Мали Калемегдан, Тркалиште, Војничко поље, Топчидерско брдо. По обиласку ових места утврђено је да свако од њих има и добре и лоше стране.⁴⁰ Као најприкладније, показало се Војничко поље (поље Западног Врачара), с обзиром на то да је имало довољну површину да се на њему могу поставити све веће и мање изложбене зграде са широким стазама, пролазима и одмаралиштима за посетиоце.⁴¹

Када је размотрила план, програм и трошкове, Комисија је донела закључак да на начин како је замисљена, планирана *Велика земаљска изложба* не може јасно да представи моћ и снагу народа која је

у последњих сто година показана и да се као таква не може користити као мерило за оцену како досадашњих тако и будућих постигнућа. Уз високе трошкове, као највећи проблем наведен је кратак временски рок за њену организацију.⁴²

Убрзо по добијању извештаја Стручне комисије, министар Генчић у септембру упућује молбу Министарском савету, у којој, образлажући разлоге немогућности организовања *Велике земаљске изложбе*, предлаже да се стогодишњица Устанка обележи једном историјском изложбом посвећеном том периоду и објављивањем књиге *Србија и Српство у речи и слици*, јер је крајње време да Србију и Српство свету прикаже шири круг научних радника који ће бити ангажовани на изради оваквог једног дела. Организација ове изложбе била би поверена Српској краљевској академији, којој би се на располагање ставио потребан кредит на основу приложеног утврђеног програма и прерачуна.⁴³

Програмом Одбора за прославу, који је Академија саставила, предложено је да се на дан почетка Устанка отвори историјска изложба, која би се односила на *време од њеног Устанка 1804. године до умире српског с Марашли Али-пашом 1815. године*.⁴⁴ Поред изложбе био би организован свечани скуп на Академији, на којем би се говорило о Карађорђу као централној фигури Устанка и Устанку у целини. Током 1904. године, уз сарадњу српских стручњака и књижевника из свих српских крајева, израдио би се спис о Србији и српском народу, у којем би била предочена историја Србије и српског народа од најранијег периода до 1904. године, и објавио зборник за српску историју са сепаратима посвећен Устанку и започело проучавање Новопазарског санџака.⁴⁵

Већ 16. октобра 1903. године, Сима Тројановић, кустос Етнографског музеја, упутио је министру народне привреде писмо у којем га обавештава да је сасвим извесно да се прослава стогодишњице Првог српског устанка не може извести по програму Одбора, због високог износа њене организације и кратког временског рока и предлаже да се на дан стогодишњице отвори Етнографски музеј, који је већ завршен. За ту прилику, требало би одо-

брити одређену суму новца која би се утрошила да се у доњем дворишту Етнографског музеја подигне стара црква или манастир од брвана, у којем би се поред икона и верских књига нашли и српски светитељи Сава, Ђорђе Кратовац, Симеон. Истиче да би било најбоље да се једна стара црква, као Карађорђева црква у Годовику или нека друга, пренесе јер би било јефтиније. Поред цркве би се подигао звоник, мало гробље с карактеристичним споменицима, чардаци (једноспратни и двоспратни) за фамилије и заветине. За потребе етнографске изложбе обавезна би била набавка народне ношње из свих крајева. Као могућност, износи и опремање једне собе оружјем, одеждама војвода и скулптуром Карађорђа у верној фигури, која би могла бити постављена испред павиљона у дворишту. Поред Етнографског музеја, део програма одвијао би се и у Топчидеру. У Топчидерском конаку би се могао отворити Музеј знаменитих бораца, у којем би Карађорђе имао централно место и где би било изложено све његово оружје, а увече у парку била би приређена свечана вечера с ватрометом и музиком.⁴⁶ Током прославе, предлаже и организовање у престоници различитих научних и стручних скупова, као и штампање албума малог формата са свим грађевинама, историјским личностима, кратким текстовима на више језика који би били поклањани путницима на пропутавању.⁴⁷

Као и од претходног, тако се и од нацрта Српске краљевске академије одустало због кратког временског рока и великих трошкова организовања. Услед свега тога, почетак јубиларне године 1904. године дочекан је без конкретног програма прославе.

Прослава стогодишњице Првог српског устанка у Београду 1904. године

На предлог Министарског савета, краљ Петар Први Карађорђевић 24. децембра 1903. године потписује Указ којим се 1904. година проглашава годином свечане прославе стогодишњице *Српској устаника ради засведочења народној признаности вишешкоме делу ослобођења Србије, које су наши јуначки преци и од вођством врховног војвода, нашег неумрлог деде,*

*Карађорђа, ошћочели пре сто година.*⁴⁸ По његовом основу, Влада је донела одлуку да прослава стогодишњице *Српској устаника и од Карађорђем* отпочне у Тополи 1. јануара, јубиларне 1904. године, свечаном архијерејском службом и поменом на гробу врховног војвода.⁴⁹ Тога дана, у присуству краља Петра Карађорђевића, чланова Владе и депутације Народне скупштине, панегириком на гробу војвода Карађорђа, а потом архијерејском службом и поменом којим је чинодејствовао митрополит Инокентије – симболично је започела година великог јубилеја. Одласком у Тополу и поменом на Карађорђевог гробу требало је јавно манифестовати повезаност новог владара са утемељивачем династије и његову намеру да следи његове идеале. Тиме овај чин добија карактер и првог корака у наставку националне акције ослобођења и уједињења српског народа започете 1804. године.⁵⁰

У част почетка прославе стогодишњице Првог српског устанка, поштујући званичан протокол, 1. јануара 1904. године Београд је био осветљен и свечано украшен заставама и венцима. Тога дана био је приређен и свечани дочек краљу Петру из Тополе.⁵¹

У складу с краљевим указом, програм прославе обележавања стогодишњице почетка Првог српског устанка било је предвиђено да уради Влада Краљевине Србије.⁵² Њеном одлуком поред посебних војничких и државних свечаности, у којима ће у појединим приликама учешће узимати Београдска општина и држава преко својих министарстава, прослава је требала да има културно-просветни карактер. У складу с тим, уместо Министарства народне привреде, на основу споразума и овлашћења Министарског савета, њена организација била је поверена Министарству просвете и црквених дела.⁵³

Већ 12. јануара 1904. године министар просвете и црквених послова Љубомир Стојановић доноси Одлуку о образовању Средишњег главног одбора за прославу годишњице, који ће урадити цео план прославе и водити главну бригу о његовом извршењу.⁵⁴ Планом прославе било је предвиђено организовање историјске и етнографске изложбе. У Одлуци је било наведено да се о прослави обавести Председништво Београдске општине и да се

позове да и оно, на начин који нађе најподеснијим, узме учешће у прослави.

Прва седница Главног средишњег одбора за прославу стогодишњице Устанка одржана је 18. јануара 1904. године.⁵⁵ На њој је министар просвете Љубомир Стојановић, уз подсећање на раније предложене програме, пред члановима Одбора прочитао реферат који је поднео Влади с нацртом Програма прославе стогодишњице Првог српског устанка.⁵⁶

Полазећи од важности стогодишњице Српског устанка под Карађорђем, чији је крајњи резултат било ослобођење једног дела српског народа, нагласио је да је дужност захвалних потомака великих предака ту, по Српство значајну, годину *као народном свейиковој*. То је подразумевало да прослава, сем посебних државних и војничких свечаности, носи углавном културно-просветни карактер.

У нацрту програма прославе, поред парада и свечаности, било је предвиђено свечано отварање Етнографског музеја, организовање једне историјске изложбе, којом би био представљен устанички период, и изложбе домаће, кућне индустрије (ћилимарство). У спомен на прославу, израдили би се мањи сребрни пехари филигрански украшени, који би се поклањали гостима са стране, док би за госте из Србије била урађена спомен-медаља. Био би издат и албум мањег формата са сликама српских предела, који би се штампао у великом броју примерака. Да би свечаност била живописнија, предложено је да се из различитих крајева, не само Србије већ и ван ње где је живело српско становништво, доведу мушкарци и жене који ће у својим народним ношњама пролазити кроз град и представљати своје крајеве. У складу с културно-просветним карактером прославе, у нацрту програма било је планирано организовање скупова различитих удружења (свештеника, лекара, професора и учитеља), представљање народних обичаја и организовање спортских такмичења.

Независно од предложеног програма, на седници Одбора нашли су се и предлози да се јубилеј обележи и полагањем темеља за зграду Академије наука, Народне скупштине, откривање Споменика косовским јунацима, отварање института Велике школе за посетиоце.

На крају обраћања, министар је обавестио чланове Одбора да је издао наредбе надзорницима и директорима гимназија да се у основним школама и у гимназијама у прикладно време држе предавања о Устанку.⁵⁷

На другој седници Главног одбора, одржаној 22. јануара 1904. године, расправљало се о почетку, трајању и концепту прославе, која је по министровој препоруци требало да се веже за неки важан историјски датум. Према предлогу Љубомира Ковачевића, одлучено је да она почне 6. августа, на дан када су српски устаници однели победу над редовном турском војском.

Како се у јавности повело и питање тачног датума почетка Устанка под Карађорђем, Одбор је и ово питање ставио на дневни ред и оставио Љубомиру Ковачевићу, као историчару, да на првој наредној седници каже који би се дан могао сматрати као најтачнији. Одлучено је и да се преко новина позову сва београдска удружења да се изјасне о томе хоће ли, и на који начин, учествовати у прослави.

На трећој седници Одбора, 25. јануара 1904. године, представљен је *Пројам њродневне свечаности њрославе стогодишњице Устанка*, 6, 7. и 8. августа по данима, и донета одлука да се за дан почетка Устанка под Карађорђем утврди 14. фебруар 1804. године.⁵⁸ Прочитана су и писма министра војног о образовању Војног одбора⁵⁹ и Одбора из Орашца.⁶⁰

Четврта седница Главног одбора одржана је 1. фебруара 1904. године.⁶¹ На њој је донета одлука да се 14. фебруара у Београду и свим отачаственим црквама одрже свечане службе, а у Београду и свечана представа у Народном позоришту. Такође је донета и одлука о формирању посебног одбора за организовање свечане поворке и распореду средстава за све планиране активности.

У међувремену, Главном одбору су учешће у прослави потврдила одређена удружења и друштва: Савет занатлија Београда, Циганска београдска омладина, Женско друштво у Београду, Трговачка омладина, певачки хор Друштва уједињених београдских радника „Карађорђе“, Грађанска касина.⁶²

На петој седници Главног одбора, 5. фебруара 1904. године, одлучено је да се образује још не-

колико посебних одбора, чији ће се чланови ангажовати око позивања званица, припреме свечаних представа, банкета, изложби, поворке, извођења утакмица у народним играма.⁶³ Одбор за поворку предложио је да се 15. јуна 1904. године у Вазнесењској цркви служи свечана литургија, после које би кренула литија ка споменику на Крагујевачком друму, где ће се учинити помен. У овоме делу прославе је предвиђено да учествује војска. Министру просвете предлажу да се распише стечај за химну, ноте и речи. Поред тога, било је потребно обавестити Народно позориште о свечаној представи; Стрељачки савез, да приреди свечано гађање и да му се на располагање стави 1.000 динара, да направи споразум са управом Кола јахача о припреми утакмице. Одбор је предложио да се о ватромету постара Војни одбор у договору са Општином, која сноси трошкове.

Главни одбор је на шестој седници, одржаној 15. фебруара 1904. године, усвојио предлог начелника Министарства просвете Стевана Ловчевића да се: *у свим црквама у ошчасиву на посебном и видном месту поставе камене плоче са уклесаним именима свих оних грађана дојичне цркве који су изинули у ратовима у прошлом столећу за ослобођење и независност Краљевине Србије.*⁶⁴

На седмој седници Одбора, одржаној 30. марта 1904. године, министар просвете је известио Главни одбор да је у државни буџет ушла сума од 100.000 динара на име прославе и позвао Одбор да према програму направи поделу новца.⁶⁵ Говорило се и о издавању песмарице, које је на себе преузело Професорско друштво, и расписивању стечаја за медаљу-споменицу. Осма седница, 4. априла 1904. године, била је посвећена расподели средстава за етнографску и војничку изложбу.⁶⁶

На позив Главног одбора да суделују у прослави јубилеја, одазвао се велики број појединаца, друштава и удружења. Тако је Српско пољопривредно друштво предлагало организовање изложби живине, говеда, летњег воћа и грозђа и пољопривредних машина.⁶⁷ Професор Владислав Тителбах, поводом вести да ће се као део програма прославе организовати Земаљска народнописна

Сл. 1. Краљевска поворка на улицама Београда, илустрација објављена поводом крунисања Петра Првог Карађорђевића 1904. године (извор: *Le Petit Parisien*, no 818, 9. октобар 1904: 328; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k910251s/f8.item> [29. 8. 2024])

изложба, обавестио је Одбор да би он учествовао са својим народнописним радовима које је годинама прикупљао.⁶⁸ Један од предлога који су ушли у програм прославе било је организовање Првог конгреса српских лекара и природњака. Тим поводом, формиран је Организациони одбор у Дому Српског друштва Црвеног крста.⁶⁹

Иако је у јануару на седници Главног одбора одлучено да централна прослава стогодишњице Првог српског устанка буде 6. августа,⁷⁰ непосредно пред њен почетак, на препоруку Владе, она постаје део програма крунисања краља Петра Првог Карађорђевића у септембру 1904. године.⁷¹ (сл. 1)

Крунисање – као најзначајнији и најсвечанији чин у тадашњим околностима, било је уједно изузетан државно-политички гест везивања династије за прошлост и народ.⁷² Организовање крунисања краља Петра Карађорђевића, за које је он лично сматрао да је нужно и пожељно, у години јубилеја – имало је за циљ потврду легитимитета његовог права на српски престо. По Одлуци Владе, крунисање је требало да се одржи на Малу Госпојину, 8/21. септембра, у Саборној цркви у Београду, а миропомазање 15/28. септембра 1904. године у Жичи, у најужем кругу (министри, архијереји, свита).⁷³

Концепт програма свечаности прославе стогодишњице Првог српског устанка 7, 8. и 9. септембра, који је био објављен у штампи, указивао је на то да је она сама била део програма, или како су *Вечерње новости* објавиле – *дојуна свечаности крунисања*.⁷⁴

*Програм свечаности прославе стогодишњице Устанка и крунисања септембра 1904. године:*⁷⁵

7. септембра 1904. године:

1. Свечана седница Академије наука до 10 сати и пре подне
2. Свечано отварање Музеја српске земље: изложба историјско-етнографска.

8. септембра 1904. године:

3. Крунисање
4. После подне свечана поворка.

9. септембра 1904. године:

5. Отварање Војног музеја.
Свечано предавање у Горњем граду
пред официрима и позваном јубиликом.
Предавање о Устанку и начину борбе
код нас у време Устанка.

10. септембра 1904 године.

6. После подне шрка карусел.
Увече велики концерт војне музике.

Одлука да врхунац прославе стогодишњице Првог српског устанка буде крунисање Петра Карађорђевића имала је вишеструку симболику. Овим чином потврђивао се легитимитет новог владара,

одавала почаст, потврђивале заслуге његовим претцима, али се обавило и амнестирање родоначелника династије војвода Карађорђа избором датума крунисања. Наиме, избором празника Мала Госпојина, који се прославља 8/21. септембра, за дан крунисања, требало је потиснути у народу сећање на Малу Госпојину 1813. године, када је после слома Првог српског устанка, Карађорђе *побегао* из Србије и починио *крвоточије* који му се *тешико оцраишао*. Увођењем чина крунисања у програм обележавања стогодишњице Првог српског устанка, симболично се прослављањем доласка новог владара и династије неутралисало негативно сећање на њеног родоначелника.⁷⁶ Отуда и одлука да по завршетку обреда у цркви, свечани чин крунисања буде поздрављен са сто једним пуцњем из топова са Београдске тврђаве, од којих је први био испаљен из Карађорђевог топа, са којег је узет и део за краљеву круну.⁷⁷

Са друге стране, ова прослава је, поред уско националног, имала и протојугословенски карактер. То се види по организацији Конгреса југословенске омладине, Прве југословенске изложбе, Конференције југословенских књижевника и уметника, као пратећих програма прославе уз присуство великог броја учесника, уз припаднике српског народа из *неослобођених крајева*, као и учесника из Хрватске, Словеније, Бугарске.⁷⁸

Током прославе, у српској штампи, али и током јавних излагања на скуповима, јасно се истичало да је долазак на српски владарски престо династије Карађорђевић виђен као корак напред у решавању националног питања, односно ослобођења и уједињења не само Срба већ и других југословенских народа у једну државу.⁷⁹ Такав став јасно је указивао у којем смеру ће се владарев лик, као и династички и државни идентитет, убудуће медијски уобличавати.

У складу с програмом, првог дана прославе, 7/20. септембра 1904. године, Српска краљевска академија је одржала свечани скуп у дворани Народне скупштине, којој је присуствовао краљ Петар.⁸⁰ Присутнима се најпре обратио Сима Лозанић, који је у краћем говору подсетио на заслуге Карађорђа и његове генерације у борби за ослобо-

ђење Србије, пожелевши да унук великог Војда заврши оно што је његов деда започео. Није изоста- вио да помене да је Србија и у Другом устанку и у два рата с Турцима под Обреновићима настави- ла ту борбу. Потом је академик Љубомир Јовано- вић прочитао своју расправу *О Карађорђу и Првом устанку*.⁸¹ Тога дана свечано су отворени и Музеј српске земље и Читаоница.⁸²

Другог дана прославе, 8/21. септембра 1904. године, обављено је крунисање Петра Карађорђе- вића. По свршетку званичних протоколарних ак- тивности, тога дана у поподневним часовима био је организован свечани дефиле којим је требало представити три периода српске државе: старо до- ба, доба Устанка и ново доба.⁸³

За период старог доба узет је период цара Душана, као владоца за чије је време Србија до- стигла врхунац своје моћи. Доба Устанка је било посвећено Карађорђу. Ову поворку су чинили: на- родни трубачи на коњима, заставник с Карађор- ђевом заставом, војводе из Првог српског устан- ка, српска војска из периода 1808–1813, пешадија, коњица, артиљерија и војска из ратова за незави- сност и ослобођење, садашња војска с водом бр- зометне артиљерије и добровољци. Ново доба су, кроз напредак науке, уметности и вештина, пред- стављала научна удружења, певачке дружине, гим- настичка друштва.

Концепт дефилеа привукао је нарочиту пажњу јавности. Потпуном реконструкцијом прошлости, њиме су демонстрирани јавности најзначајнији пе- риоди српске историје.⁸⁴ Овом великом костимира- ном поворком требало је указати на генезу српске нације и сублимацију националне идеје, која се из милитарног национализма претвара у културни.⁸⁵

Програмом прославе трећег дана, 9/22. сеп- тембра 1904. године⁸⁶, било је предвиђено свечано отварање Војног музеја,⁸⁷ одржавање предавања о Првом српском устанку, дефиле трупа, трке, кару- сел и концерт на Топчидерском пољу.⁸⁸

Свечаним отварањем Војног музеја у данима прославе стогодишњице Устанка и крунисања кра- ља Петра, музеј је добио династички карактер.⁸⁹ Симболично је и отворен уласком краља Петра.⁹⁰

Како би што више експоната прикупила за војну изложбу, претходно је управа Војног музеја упутила позив породицама и сродницима погину- лих и преминулих војника, официра и бораца у ра- товима за ослобођење и независност Србије у 19. веку, да пошаљу на поклон или као позајмицу, оно што поседују од оружја, оружаног прибора, одела, застава, повеља, писама, с подацима коме је припа- дало и из којег је периода.⁹¹ Своју збирку старина уступио је и Суд Општине београдске.⁹²

На дан отварања пред улазом су били поста- вљени два стара топа и два митраљеза из фран- цуско-пруског рата, као и купа граната.⁹³ Унутар зграде, централно место заузимао је Карађорђева биста, око чијег постаментa су биле стављене старе заставе и топови.⁹⁴ У другом делу свечаности отва- рања Војног музеја, предавање о Првом српском устанку одржао је генерал Јован Драгашевић.⁹⁵

Последњег дана прославе, 10. септембра, на простору Батал џамије био је приређен велики концерт, у којем је учествовало преко 200 војних музичара, док су на Бањици биле организоване тр- ке и карусел.⁹⁶

Одлука Владе Краљевине Србије да прослава стогодишњице Устанка под Карађорђем, поред по- себних војничких и државних свечаности, има кул- турно-просветни карактер,⁹⁷ утицала је да она буде обележена и низом културних манифестација.

Тако је свечани део годишње скупштине Срп- ске књижевне задруге био посвећен стогодишњи- ци Устанка.⁹⁸ У циљу процеса културног повези- вања јужнословенских народа, у време прославе у Београду су биле организоване и Прва југосло- венска изложба⁹⁹ и Конференција југословенских књижевника и уметника.¹⁰⁰

Неговање сећања на важне догађаје и лич- ности из прошлости имало је веома важну улогу у образовном процесу.¹⁰¹ Поштујући позив Ми- нистарства просвете да се пригодним програми- ма обележи један од најважнијих догађаја српске историје, прослави стогодишњице Првог српског устанка у школама је била посвећена нарочита па- жња.¹⁰² У част јубилеја, посађена су спомен-стабла, организовани су приредбе и предавања, обиласци

знаменитих места из устаничког периода, подигнута спомен-обележја.¹⁰³ У спомен јубилеја, у Белом Потоку, родном месту Васа Чарапића, 27. јуна 1904. године заједничку прославу организовале су основне школе Врачарског среза.¹⁰⁴ Том приликом обављено је свечано освећење Спомен-чесме Васа Чарапића, подигнуте добровољним прилозима ученика основних школа Среза врачарског.¹⁰⁵

Централној прослави стогодишњице Првог устанка претходило је обележавање дана његовог почетка, који је први пут у Краљевини Србији свечано обележен на Тодорову суботу, 14. фебруара 1904. године.¹⁰⁶ Тога дана су у свим црквама и манастирима служене свечане литургије са благодаренијем и држане пригодне беседе у спомен на почетак Првог устанка под Карађорђем.¹⁰⁷ Брзина увођења овога дана у празнични календар одговарала је хитности медијске промоције новог владара и династије.

Прослава дана почетка Првог српског устанка у Београду

У Београду је прослава овог јубилеја имала државнополитички и династички карактер. Новинска штампа бележи да су пред почетак свечаности из просторија Грађанске касине биле уклоњене слике кнеза Милоша и кнеза Михаила Обреновића, које су на краљеву интервенцију враћене на своја места.¹⁰⁸

Прослава дана почетка Првог српског устанка 14. фебруара 1904. године у Београду започела је свечаном литургијом са благодаренијем у Саборној цркви, којој су присуствовали краљ са члановима краљевског дома, министри, генерали, великодојанственици грађанског и војног реда. По њеном свршетку, из топова су са Београдске тврђаве испалили свечани плутуни. Из цркве, високе званице су се упутиле на пријем, који је у част прославе био организован на двору. Поздрављајући присутне, краљ Петар и Сава Грујић, шеф кабинета, у својим говорима су, подсећањем на догађаје и личности из Првог српског устанка, истакли њихову важност за изградњу српске државности.¹⁰⁹ Први дан прославе почетка Првог српског устанка завр-

шен је свечаном представом у Народном позоришту.¹¹⁰ Увођење позоришних представа у програме јавних прослава било је у функцији владарске визуелизације и династичке пропаганде.¹¹¹

Поводом обележавања дана почетка Првог српског устанка, 14. фебруара, одржана је свечана седница Београдске општине, на којој је потврђена претходно усвојена одлука о давању Карађорђевог имена једној од најзначајнијих београдских улица, која ће се добити спајањем Савске и Моравске улице.¹¹² Ова одлука била је вид захвалности и начин да се и *будућа поколења пролазећи том улицом сећају врховног војсковође Првог српског устанка и његових заслуга за васкрс српске државе*.¹¹³ Давање назива улицама представља део симболичког апарата којим се једна држава и друштво представљају.¹¹⁴

Дан почетка Првог српског устанка обележила је и Јеврејска општина у Старој синагоги благодаренијем у три сата по подне,¹¹⁵ док је Грађанска касина поводом дана Устанка организовала вечерњу свечану забаву 21. фебруара, којој је присуствовао и краљ Петар.¹¹⁶

Другог дана прославе, 15. фебруара, краљ је организовао свечани пријем за народне посланике. Том приликом је у свом обраћању истакао важност обележавања јубилеја не само прославама већ и установама и законима, као трајним успоменама на један од најзначајнијих историјских покрета.¹¹⁷

Прославе јубилеја као мултимедијални перформанси

Прославе јубилеја представљале су моћне мултимедијалне перформансе. Њихов концепт подразумевао је употребу разноврсних медијских израза попут архитектуре, сликарства, скулптуре, графике, штампе, дела примењене уметности, театра, музике, као и звучних и светлосних ефеката, разноврсне декорације. У служби националне и династичке промоције њихова поетика је условљавала да буду аутентичне и историјски што веродостојније.¹¹⁸

Узимајући у обзир друштвенополитичке прилике за време владавине династије Обреновић, када је у Србији било веома тешко водити јавну

реч о успомени на Први српски устанак, прослава стогодишњице његовог почетка представљала је добар политички ресурс и моћно пропагандно средство. С временом се показало да је њен коморативни карактер имао велику улогу у креирању колективног памћења и усмеравању политичког деловања.

Овај јубилеј обележен је низом манифестација државног, војног и културно-просветног карактера, осмишљених да помогну изградњи препознатљивог визуелног идентитета државе и нове владајуће династије. Свака од њих имала је унапред утврђене протоколарне радње којима је требало поново оживети сећање на период који ће дати историјски и државнополитички легитимитет новом владару и потомку војда Карађорђа и помоћи подизању његовог угледа како на унутрашњем тако и спољнополитичком плану.

Концепт ових светковина био је одраз актуелног државнополитичког тренутка, с обзиром на то да су околности под којима је дошло до промена на српском престолу нужно наметале што хитнију изградњу препознатљивог визуелног идентитета нове владајуће династије. То је подразумевало поновно упознавање нације с једним од најзначајнијих периода из њене историје, који је дуго био потискиван, како би се потврдио легитимитет новог владара. Како је Петар Карађорђевић био готово непознат широј јавности, било је неопходно започети агресивну медијску промоцију.¹¹⁹ Отуда и одлука да, поред пратећих прослава културно-просветног карактера, врхунац прославе стогодишњице Првог српског устанка буде свечаност његовог крунисања, као изузетни државнополитички чин везивања династије за прошлост и народ.

Из описа који су се могли прочитати у штампи, велика пажња је била посвећена изради пратећих архитектонских конструкција, портрета и биста владара, припреми позоришних представа и других медијских израза, разноврсне декорације, припреми светлосних и звучних ефеката, пиротехнике, све у циљу стварања моћног спектакла.¹²⁰ За њихову израду били су ангажовани уметници различитог реномеа, не само као извођачи већ и творци идејног

решења. На овај начин политика и уметност постављали су окосница политичке иконографије.¹²¹

Поводом свечаности, Одбор за прославу Београдске општине јула 1904. године био је расписао и *Конкурс за декорацију вароши о прослави стогодишњице*.¹²² У њему је био упућен позив *комитетним лицима за израду скица кације и украсних великих стубова, мошкы са заставама и орловима*.¹²³ Током прославе било је предвиђено да се дуж Карађорђевог улице, Богојављенске, Дубровачке са Богојављенском и Узун Мирковом, Васе Чарапића, Коларчеве, Кнез Михаилове, Краља Милана, Милоша Великог до Трошаринске станице на Топчидерском друму, преко Топчидерског брда до места где ће бити ватромет и у Немањиној улици од Железничке станице до Министарства војног, поставе грбови на моткама, а тријумфалне капије у Немањиној наспрам Министарства финансија, Милоша Великог испред Лондона, у Кнез Михаиловој код „Руског цара“ и у Дубровачкој улици на улазу у Кнез Михаилову. У позиву је стајало да ће достављене скице оцењивати Одбор Општине београдске за прославу стогодишњице, да је укупан фонд за награде 500 динара и да ће победник поред награде водити и надзор.

Овај конкурс је у јавности изазвао нарочиту пажњу због учествовања странаца, на које домаћа јавност није благонаклоно гледала.¹²⁴ Наводи се да је лепе скице декорисања израдио сликар Милосав Марковић, по традиционалној идеји крунисања српског владара. Свака тријумфална капија представља једну скицу из српске прошлости, садашњости и поглед у будућност.

Одбор за прославу стогодишњице Устанка у канцеларији председника Београдске општине одржао је 13. јула седницу на којој су оцењиване скице пристигле за конкурс.¹²⁵ Од 11 пристиглих предлога одлучено је да се скице под знаком *Х. У. и 1804–1904.* награде са по 100 динара као најбоље, да се лицу које је израдило скицу под знаком *Х. У.* пове-ри израда и надзор и додели награда од 300 динара. Скицу *Х. У.* урадио је Сава Димитријевић, архитекта, а *1804–1904.* Бернхард Румболт, члан фирме „Викторија“ из Пеште. Одлука да се стогодишњица

Првог српског устанка прославља готово као праћећа свечаност крунисања Петра Карађорђевића онемогућила је реализацију ових пројеката.

Смена династија 1903. године условила је промену визуелног идентитета државе. Поред утицаја на државнополитички систем земље, она је имала далекосежне последице и на уметност и културу. Чињеница да политика има ту моћ одређивања функције уметничких и дела визуелне културе, најјасније се одсликава у подстицању продукције историјских композиција. Тако дела с тематиком везаном за период Првог српског устанка, а пре свега лик његовог вође и родоначелника династије Карађорђевић – Карађорђа Петровића – постају моћни медији у промоцији и популаризацији новог владара.¹²⁶ Иако је држава Првог српског устанка пропала с његовим сломом 1813. године, идеја о њему као почетку васкрса српске државности и Карађорђу као покретачу и носиоцу била је јасно условљена династичким приликама. С обзиром на то да се на овом наративу потврђивао владарски идентитет, настанак дела у којима се појављује лик Карађорђа имао је јасан пропагандни карактер, како током 19. тако и у првим деценијама 20. века.

Снажна медијска промоција, као посебан задатак наметала је систематско оживљавање јуначког духа војда Карађорђа, у лику његовог унука и новог владара Петра Карађорђевића.¹²⁷ То је подстакло продукцију бројних дела с његовим ликом током 1904. године, а нарочито двојних портрета, на којима је био представљен са својим дедом Карађорђем. Како је однос слике и моћи одређивао суштину поимања владарске репрезентације,¹²⁸ у оквирима династичких пропагандних програма оваква дела, поред демонстрирања политичке величине, служила су приближавању владара, или будућег владара, народу.¹²⁹

Важност промоције новог владара види се и у ангажовању најпризнатијих уметника тог времена, попут сликара Паје Јовановића, на изради портрета и историјских композиција. Већ са доласком Петра Карађорђевића на власт 1903. године, Паја Јовановић почиње да се интересује за тематику Првог српског устанка, односно лик његовог вође војда Ка-

рађорђа.¹³⁰ Тако 1904. године израђује прву студију у оловци стојеће фигуре Карађорђа,¹³¹ која је касније послужила за још једну студију у уљу 1910/1911. године, уобличену у репрезентативном портрету изведеном 1911. године у природној величини.¹³² Управо пропагандни карактер портрета родоначелника династије био је у служби симболичне политике репрезентативне културе династије Карађорђевић.¹³³ Као угледни предлошци за обе студије, по свој прилици, сликару су послужили познати портрет Карађорђа, рад руског сликара Боровиковског, као и сачувана вождова долама.¹³⁴

У част прославе стогодишњице Првог српског устанка 1904. године била је приређена и Прва југословенска изложба.¹³⁵ Њена суштина проистекла је из чињенице да је Први српски устанак означио почетак борбе за ослобођење народа на Балкану и подстакао идеју о повезивању јужнословенских народа. Међу делима на изложби нашла су се и дела с тематиком из устаничког периода *Дахије* и *Жрџице дахијске*, Ристе Вукановића, скулптура *Филиј Вишњић*, Петра Убавкића, рељеф *Ђорђа Јовановића Сјоменица за њрославу сјоојодишњице Устјанка*, с ликовима Карађорђа и краља Петра.¹³⁶ Изложба је изазвала различите реакције, од става да сликарство није уметност с којом ћемо прославити стогодишњицу Устанка,¹³⁷ до оцене Надежде Петровић да је на изложби српска уметност донела *монумен-талну народну ејојеју, народну њоезију у слици, сјајну њрошлост народне истјорије и најсавршенији жанр из сеоској живојта*.¹³⁸

Прослава 1904. године подстакла је и продукцију вајарских дела, као моћних медија у креирању владарске и династичке репрезентације. Конципирана као меморијски визуелни објекат, она су служила отелотворењу владарског или лика истакнутог појединца, с циљем његовог пројектовања у вечност.¹³⁹

На самом почетку припрема за прославу стогодишњице Првог српског устанка вајари Петар Убавкић и Симеон Роксандић предлагали су Главном одбору да се поводом јубилеја израде бисте војда Карађорђа које би биле постављене у изложбеним просторијама.¹⁴⁰ Појава Карађорђевог лика у

јавном простору била је у служби промоције нове династије, чији је био родоначелник.

Да је скулптура виђена као моћан медиј, види се и из одлуке Београдске општине да на Калемегдану у част јубилеја подигне *Сјоменик Карађорђу и осталим јунацима из Првој српској устаника за ослобођење од турској јарма*.¹⁴¹ Узимајући у обзир значај такве врсте спомен-обележја, ингеренције везане за његово подизање Министарство унутрашњих послова убрзо преноси на Народну скупштину. Већ наредне године, активности у вези с подизањем споменика националном хероју и утемељивачу династије вожду Карађорђу преузела је војска.

Представљање Српске револуције као јединственог догађаја у којем су подједнако учешће имали кнез Милош и вожд Карађорђе, после Мајског преврата требало је да послужи смиривању међудинастичког сукоба. Дело којим се уз Крстићеву алегорију¹⁴² покушала разрешити комплексност дубоко укорењених историјских чињеница, био је *Сјоменик Карађорђу и Милошу*, вођама васкрса српске државе 1804–1830, рад вајара Ђорђа Јовановића. Намера је била да се овим делима укаже на значај обеју династија и њихових родоначелника у изградњи српске државности, с обзиром на то да је јавност била веома подељеног става и искључива у доприносу једне династије у односу на другу.

Овај двојни споменик творцима српске државности, вајар Ђорђе Јовановић израдио је по наруџбини свога пријатеља и покровитеља, вице-гувернера Народне банке и адвоката Марка Стојановића. Споменик је био финансиран из Фонда заоставштине краља Александра Обреновића, што је одредило и његов концепт.¹⁴³

Иако је ово дело требало да представља визуелизацију идеје династичког помирења, оно никада није нашло своје трајно место у јавном простору. Проблем тумачења концепта споменика којим је требало визуелизовати идеју јединствене улоге двеју династија у изградњи српске државности, наручилац дела Марко Стојановић покушао је да образложи у књизи *Подстиаци и разлози за сјоменик Ђорђу и Милошу*, објављеној 1904. године.¹⁴⁴ На самом почетку дат је опис споменика, у којем се каже

да га чине две бисте, вожда Карађорђа и кнеза Милоша, које су симболично представљале две године и два периода Српске револуције 1804. и 1830. годину.¹⁴⁵ *Карађорђе је приказан са њимшћом у сину, а Милош са орденом на коме је слика султана Махмуда II. Пред њима је којије са заставом која их обавија. Осим којиља и заставе део где се бисте додирују окићен је лаворовом граном. Ликови су већи од природне величине. Ливени су у бронзи. Група је постављена, а на једној природној стени у облику пирамиде. Висина стене са темељом око која ће бити леја од 30–40 цм, износиће 2,5 м, а чијав сјоменик 3,5 м. С лица на стени ће бити удубљен и полиран један неправилан четвороугао од 60 x 47 цм у коме ће бити урезано 'Слава Ђорђу и Милошу вођама васкрса српске државе 1804–1830'.*¹⁴⁶

Како по завршетку споменик није имао дозволу да буде постављен на јавном месту, он је наредних више од двадесет година стајао у кући Марка Стојановића¹⁴⁷, уз повремено излагање на изложбама. Под именом *Васкрс Србије 1804–1904*, био је изложен 1906. године на првој изложби „Ладе“, организованој у павиљону Српског пољопривредног друштва, поред још једног Јовановићевог дела, бисте Карађорђа.¹⁴⁸

Током историје постојала је дуга традиција чувања сећања на важне догађаје и личности ковањем новчића, одликовања или спомен-медаља у бронзи, злату, сребру и другим металима, или обликовањем у теракоти.¹⁴⁹ Трајност нумизматичког записа представљала је важан извор за тумачење државнополитичких, друштвених и културних прилика у времену када су издаване. У 19. веку и првим деценијама 20. века њихову израду наручивали су владари, државне институције, друштва или појединци, поводом одређених јубилеја или у част сећања на истакнуте појединце, али и личне промоције. Израђиване су у серијама и биле намењене масовнијој дистрибуцији као поклони или продајни артикли.

У неговању сећања и истицању значаја који је Први српски устанак имао за утемељење српске нововековне државе, а у исто време промоције новог владара и династије, ордење и спомен-медаље као дела примењене уметности имали су посебну

важност. Тим поводом у Краљевини Србији на стогодишњицу Устанка установљен је државни орден *Карађорђева звезда*.

Симболично, 1. јануара 1904. године, у Тополи, краљ Петар Карађорђевић је потписао и свечано објавио указ којим се потврђује Одлука Народне скупштине о доношењу Закона о одличју *Карађорђева звезда*.¹⁵⁰ Установљено у спомен на Устанак под врховним вождом Карађорђем, ово одличје се додељивало као признање за стечене заслуге за краља и отаџбину, како у миру тако и у рату.¹⁵¹ Имало је четири реда и било је одличје првог ранга.

У спомен јубилеја, поред званичног државног одликовања, рађене су и медаље-споменице. Оне су чиниле посебну врсту нумизматичког записа који су израђивани у комерцијалне сврхе.¹⁵² Поред државе, израду медаља-споменица поручивала су различита друштва и појединци.

У знак сећања на прославу стогодишњице Устанка и крунисања, шпедитер из Београда Драгутин Вулићевић финансирао је израду серија спомен-медаља рађених према нацрту Владислава Тителбаха.¹⁵³ Ове спомен-медаље израђиване су од месинга, бронзе или злата, пречника око 35 мм, или величине нешто мање од тадашњих кованица од пет пара, са ушицом и алком око које је била трака у боји српске тробојке.¹⁵⁴ Модел *Споменнице Првој српској устаници* урадио је и вајар Ђорђе Јовановић. На једној страни су били ликови краља Петра Првог и војда Карађорђа, а на другој алегоријски представљена *Историја Србије*.¹⁵⁵

Прослава стогодишњице Првог српског устанка обележена је и доделом пригодне спомен-медаље најбољим ученицима.¹⁵⁶ Ова јубиларна школска медаља, која се додељивала на Петровдан, израђена је такође по нацрту вајара Ђорђа Јовановића, а по поруџбини престолонаследника Ђорђа Карађорђевића.¹⁵⁷ Ливена је од алуминијума и имала је правоугаону траку у бојама српске тробојке. Израда ове школске медаље требало је да послужи промоцији, односно упознавању ђака основних школа са будућим српским владарем.¹⁵⁸

Поводом прославе стогодишњице Првог српског устанка и крунисања, вајар Петар Убавкић из

радио је две споменице (плакете).¹⁵⁹ Оне су рађене у бронзи, као рељефи, димензија 70 мм x 90 мм. На једној је погрсје Карађорђа с натписом *Карађорђе 1804–1904*, а на другој краља Петра с натписом *Петар I краљ Србије 1904*.¹⁶⁰ Споменице су се по одлуци министра просвете од 17. новембра 1904. године могле набављати као украси за школске канцеларије и остале просветне установе.¹⁶¹ У част обележавања јубилеја, Организациони одбор Првог српског лекарског и природњачког конгреса израдио је бронзану споменицу величине 55 мм у пречнику. На њој је с једне стране био лик Јосифа Панчића, лекара и природњака, а са друге натпис.¹⁶²

Прослава стогодишњице Првог српског устанка и крунисања обележена је и издавањем јубиларних поштанских марки.¹⁶³ Реч је о две јубиларне марке – *Устаник у Тополи* и *Карађорђе и краљ Петар Први*, за које је нацрт израдио вајар Ђорђе Јовановић, а орнаментику Стојан Тителбах.¹⁶⁴ Клише за умножавање израдио је у Паризу уметник Мишон [Michon].¹⁶⁵

Смена династија донела је промене и у издавању новца. Долазак новог владара подразумевао је појаву његовог лика на националној монети.¹⁶⁶ Поред очекивања да ће се од ковања ситног новца остварити добит за попуну касе државних финансија Србије, новим кованицама, као и јубиларним поштанским маркама, симболично се обележавала стогодишњица Првог српског устанка, али првенствено промовисао лик новог владара, у то време недовољно познатог народу.¹⁶⁷

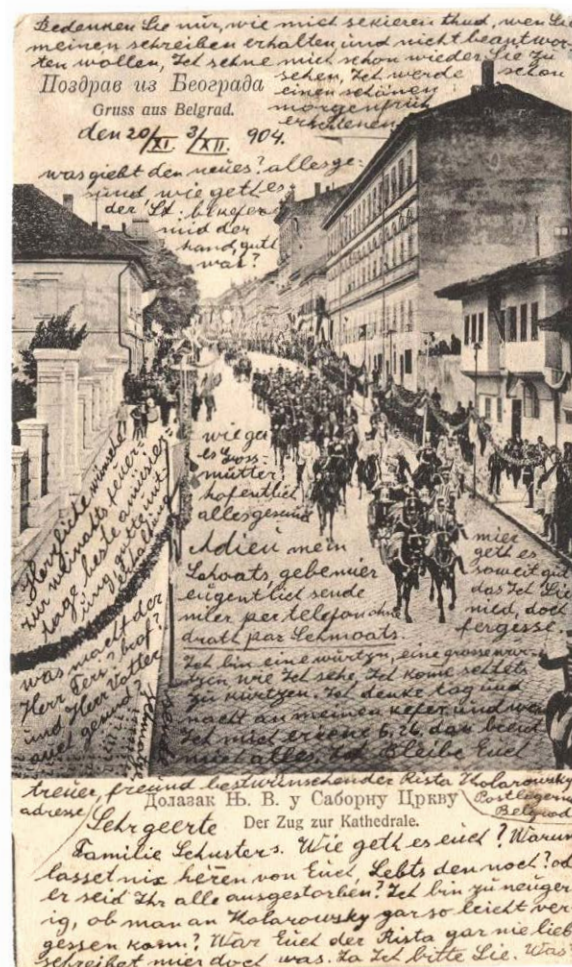
Употреба слика у сврху политичко-националног образовања грађана условила је да се дела репродукују и умножавају како би била доступна свима.¹⁶⁸ Као посредници у комуникацији, преношењу и меморисању идеја и порука, штампани медији имали су једну од кључних улога у промоцијама и креирању јавног мњења. То се види и у богатој издавачкој делатности током прославе стогодишњице Првог српског устанка. Поред тематских публикација,¹⁶⁹ чланака у штампаним, уз које су ишли и бројни илустровани прилози, издавале су се и разгледнице с портретима владара, чланова владарске породице и предака, истакнутих поједи-

наца, репродукцијама дела с представама историјских догађаја, спомен-обележја и спомен-места везаних за устанички период.¹⁷⁰ (сл. 2)

Једна од публикација која је била издата поводом прославе стогодишњице и крунисања био је *Албум Београда*, који су приредили Тодор Борни, новинар из Пеште, и Љ. П. Ђирић, професор.¹⁷¹ Њиме је симболично требало обележити стогодишњицу, односно културни, индустријско-трговачки напредак српске престонице. Издање је имало 90 фотографија и текст на српском, немачком и француском. У првом поглављу су укратко били представљени Први српски устанак и развој Србије у последњих сто година, а потом и династија Карађорђевић. Главни садржај књиге је био у приказивању Београда, његове историје, знаменитих места у његовој околини, народа, развој индустрије, трговине, заната, саобраћаја, просвете и културе, државних институција. Текстове прате фотографије личности, почев од Карађорђа и краља Петра, појединих министара, слике двора, неколико главних улица зграда и фабрика.

Разгледнице као масовна, јефтина и брза средства комуникације имале су велику улогу у креирању јавног мњења с обзиром на то да су презентовале оно са чиме се држава идентификује.¹⁷² Са сменом династија, портрет краља Петра Карађорђевића се комбинује са експлицитним владарским и националним симболима као што су зграда двора, грб и застава. С тим циљем се издају и разгледнице родоначелника династије војводе Карађорђа.¹⁷³ Поводом стогодишњице Првог српског устанка издата је серија разгледница с мотивима Београдске тврђаве као места сећања на догађаје током борбе за ослобођење града 1806–1807. године.¹⁷⁴

Прослава јубилеја, стогодишњице од почетка Првог српског устанка 1904. године, имала је изузетно важан државни и династички значај. Његова форма умногоме је почивала на структурама конструисаним у доба Обреновића.¹⁷⁵ Чињеница да је уследила убрзо након промена на српском владарском престолу битно је одредила њен карактер. Како је било неопходно што пре новог владара презентовати јавности, ови ефемерни спектакли као

Сл. 2. Долазак Њ. в. у Саборну цркву, гојисна карџа, издање Моше Коена, Београд, пуштовала из Београда у Беч 1904. године (извор: https://www.delcampe.net/en_GB/collectables/postcards/serbia/pc-yugoslavia-belgrade-der-zug-zur-kathedrale-vintage-postcard-b44638-1616596039.html [29. 8. 2024])

форма мултимедијалног деловања имали су једну од кључних улога.¹⁷⁶ Циљ њиховог организовања били су побуђивање и манипулисање емоцијама народа, односно подстицање наклоности према владару у сврху одбране његовог легитимитета. Моћ манипулације на коју су се ослањали омогућавао је да ове светковине постану слике стварности, чија је презентација имала важност као сам догађај на који се односи, док је задатак њених актера био да на што бољи начин креирају своје улоге и буду фокус политичког церемонијала.¹⁷⁷

Функција јавних прослава дефинисала их је као својеврсне политичко-уметничке обреде који применом бројних и разноврсних медија омогућавају визуелизацију одређене идеје. То је подразумевало да протоколарне радње буду испраћене и пригодном сценографијом коју су пратиле посебно пројектоване архитектонске конструкције, портрети владара, бисте и бројни други медијски изрази, разноврсна декорација, светлосни и звучни ефекти, пиротехника. Прославе јубилеја подстицале су и продукцију уметничких и дела визуелне културе с циљем побуђивања политичке акције у корист владара и нације.¹⁷⁸

Обележавање стогодишњице Првог српског устанка 1904. године заснивало се на институционализованом виђењу националне историје стављене у функцију потврђивања националног, држав-

ног, династичког и владарског идентитета. У том контексту, ова јавна светковина, као добро режирана представа, имала је велику улогу у медијској промоцији новог владара, чином крунисања, али и кључних националних питања. Поред националног, прослава јубилеја имала је и протојугословенски карактер. Промоција културног обједињавања јужнословенског простора, која је овом приликом промовисана, умногоме је у будућности одредило смер у којем ће се његов лик, као и династички и државни идентитет медијски уобличавати.

Др Анита В. Марковић,
историчар уметности,
Регионални завод за заштиту
споменика културе Смедерево
anita.marconni@gmail.com

НАПОМЕНЕ:

- 1] Митерауер 2003.
- 2] Њихов настанак и развој везан је за спомен-дан (дан сећања), који се у континуитету, годинама обележавао. Нав. дело: 25.
- 3] Burke 2010: 105, 116.
- 4] Митерауер 2003: 15.
- 5] Speth 2000: 196–197; Maurer 1991: 104, 122.
- 6] Speth 2000: 197; Hagemann 2010: 285.
- 7] Burke 2010: 105–106, 113.
- 8] Maurer 1991: 119.
- 9] Burke 2010: 105.
- 10] Под појмом *öffentliche Bildes*, јавне слике или слике *сйварно-сйи*, могу се обухватити сви облици визуелног изражавања који се могу ставити у простор између уметности и јавног деловања. Ово су дела примењене *уметности без уметника* (Мартин Варнеке), која нису изложена уметничком захтеву, али их је јавност наручила као *слике* засноване на постојећим уметничким облицима, или су постављене из политичких разлога. Diers 1997: 42–43. О моћи слике у контексту српске визуелне културе 19. и првих деценија 20. века видети: Борозан 2021.
- 11] Hagemann 2010: 285; Wortman 2006: 245–302.
- 12] Борозан 20216: 288.
- 13] Speth 2000: 196–197.
- 14] Đorđević 1997: 5; Asman 2011: 299.
- 15] Asman 2011: 78.
- 16] Asman J. 2011: 106–133; Asman 2018: 35.
- 17] Timotijević 1988: 305–312; 2012: 9–49; Макуљевић 2003: 169–185; Борозан 20216: 284–321.
- 18] Тимотијевић 2012: 49.
- 19] О Првом српском устанку у уметности и визуелној култури у 19. и првим деценијама 20. века: Марковић 2022.
- 20] Страњаковић 1938: 203.
- 21] *Засйава*, 16. јануар 1902: 3; Живојиновић 2009: 445–446.
- 22] ДАС-МНПР Ф 15 Р10/903.
- 23] ДАС-МПс, Ф 4, бр. 37 /904.
- 24] Burke 2010: 106; Asman J. 2011: 108–130; Борозан 2021.
- 25] Живојиновић 2009: 6–7, 13.
- 26] ДАС-МНПР, Ф7, бр. 38/903.
- 27] *Исйи*.
- 28] Једна од личности која се посебно издвајала био је близак краљев рођак и саветник, доктор правних наука, политичар и дипломата Јаков – Јаша Ненадовић. Биографски подаци о Јакову – Јаши М. Ненадовићу на основу: Јовановић 1936: 346; Савић 2004: 644–663; Живојиновић 2009: 443.
- 29] ДАС-МНПР, Ф 15, Р 10/903.
- 30] ДАС-МНПР, Ф 15, Р 10/903; Поповић Љ. 2010: 53–311.
- 31] Милић 1973: 125–126; Поповић и Јовановић 2004: 137–179.
- 32] Према утврђеном задатку, *Велика земаљска изложба* је требало да обухвати: 1. просвету, наставу, књижевност и уметност; 2. фабричку индустрију; 3. кућну индустрију; 4. занатство; 5. живот Срба сељака (кућа, одело, алат, итд.); 6. пољопривреду у најширем смислу. Потребна средства за њену реализацију

- требало је да обезбеди Главни одбор, надлежни државни органи, као и приватна лица и удружења добровољним прилозима. ДАС-МНП, Ф 15, Р 10/903; Милић 1973: 126; Поповић Љ. 2010.
- 33] ДАС-МНП, Ф 15, Р 10/903.
- 34] *Истио*.
- 35] *Истио*.
- 36] Милић 1973: 126.
- 37] Павиљон Краљевине Србије чинили би: централна зграда, велика и најугледнија на изложби у стилу павиљона на Париској изложби; индустријски павиљон, велика и врло пространа једносратна зграда; занатлијски павиљон, исти као индустријски; павиљон земаљских производа, исти као индустријски и занатлијски, и сеоска задружна кућа. Павиљон Црне Горе је могао бити изведен као реплика Цетињског манастира или неког другог сакралног објекта; павиљон Старе Србије и Македоније као источњачка кућа или као куће у Охриду, Костуру и Велесу; павиљон Босне и Херцеговине као беговска или нека угледнија кућа. Павиљон Војводине би чиниле три зграде: једна варошка кућа, једна сремска (Ириг, Шид) и једна сеоска под шиндром, док је павиљон Далмације био замишљен у стилу дубровачких властелинских кућа. ДАС-МНП, Ф 15, Р 10/903.
- 38] *Истио*.
- 39] *Истио*.
- 40] *Истио*.
- 41] *Истио*.
- 42] *Истио*.
- 43] *Истио*.
- 44] За припрему изложбе планирано је да се преузму одређени предмети из Народног и Војног музеја, Државне архиве, Народне библиотеке, Академије, црква и манастира, као и приватних збирки. Урадила би се велика карта устаничке Србије са свим историјским местима, манастирима и путевима, као и модели Иванковца, Малајнице, Делиграда, Каменице, Варварина, Љубића, Београда, Неготина, Ђеле-куле. *Истио*.
- 45] *Истио*.
- 46] *Истио*.
- 47] *Истио*.
- 48] *Српске новине*, 30. децембар 1903: 1.
- 49] *Истио*.
- 50] Макуљевић 2006: 317–336.
- 51] *Београдске оштинске новине*, 11. јануар 1904: 6.
- 52] *Српске новине*, 30. децембар 1903: 1.
- 53] ДАС-МПс, Ф 4, бр. 37 /904.
- 54] *Истио*.
- 55] *Истио*.
- 56] *Истио*.
- 57] *Истио*.
- 58] Почетак свечаности требало је да најави испаливање топовских плотуна са градских бедема, *по правилу службе I део*, и бдењем у цркви дан уочи 6. августа.
- Првог дана, 6. августа 1904. године: пре подне: пуцањ из топова по тачки 313, правило службе I део; богослужење са благодарењем у Саборној цркви; постављање шпалира трупа Београдског гарнизона од краљевог двора до Саборне цркве; свечано отварање изложбе етнографске-историјске-војне. После подне: свечана седница Академије наука; народно весеље у Топчидеру. Увече: свечана представа у Народном позоришту.
- Другог дана, 7. августа: пре подне: маневри трупа у непосредној околини; смотра и дефиле трупа које су учествовале у маневру. После подне: свечано предавање у Горњем граду, поред официра позвати и публику (предавање држи један од старијих официра с темом: Преглед војевања у Устанку под Карађорђем и начин војевања и борбе код нас у то доба); свечана седница разних културних и професионалних удружења; свечано гађање стрељачке дружине и народно весеље по војним логорима. Увече: грађанска бакљада.
- Трећег дана, 8. августа: пролаз свечане поворке поред краљевог двора (примедба: у поворци на челу, један део ће уредити војска по нарочитој замисли). После подне: трке (сељака, резервиста, војника и официра); карусел (изводи IV војнички пук Краљеве гарде. Замисао: коњица и неки јуначки подвизи из Устанка под Карађорђем). Увече: весеље (у манастиру, учешће све војне музике која се нађу у Београду) и велики ватромет са илуминацијама и живим сликама. *Истио*.
- 59] Непосредно по свом формирању, Војни одбор 29. јануара 1904. године, Главном одбору доставља *Пројам прославе стогодишњице од Српског устанка под Карађорђем* са деловима које је требало да реализује војска. То се односило на свечану палбу уочи почетка прославе, шпалире војске од краљевог двора до Саборне цркве, свечано отварање изложбе историјске-етнографске-војне, маневре трупа из Београда и околине и њихову смотру и дефиле, свечано предавање у Горњем граду. *Истио*.
- 60] *Истио*.
- 61] *Истио*.
- 62] *Истио*.
- 63] *Истио*.
- 64] *Истио*.
- 65] *Истио*.
- 66] *Истио*.
- 67] У писму које је потписао потпредседник Српског пољопривредног друштва предочен је програм прославе. Према њему, организовале би се четири изложбе: Земаљска изложба живине у Београду, Земаљска изложба летњег воћа и раног грожда у Дому Друштва у Београду, такође у Дому Друштва Земаљска изложба пољопривредних справа које се у Србији израђују и справа које су у употреби последњих 100 година од ослобођења, а на имању управе Топчидерске економије утакмица у раду пољопривредних справа, обласна изложба говеда у Топчидеру, у којој би суделовали пољопривредници из Београдског, Ваљевског, Крагујевачког, Моравског, Смедеревског и Пожаревачког округа. Све изложбе би трајале три дана (6, 7, 8. августа), осим последње, која би трајала један дан (8. августа). ДАС-МПс, Ф13, Р 9/904.
- 68] ДАС-МПс, Ф 4, бр. 37/904.

- 69] *Истио*.
- 70] ДАС-МПс, Ф 4, бр. 37/904
- 71] Живојиновић 2009: 86.
- 72] *Истио*: 81–82.
- 73] Станојевић 2005: 160–176.
- 74] *Вечерње новостии*, 31. август 1904: 1–2.
- 75] *Истио*.
- 76] О умањивању значаја неког догађаја. *Asman* 2018: 22.
- 77] *Службени војни лист*, 8. септембар 1904: 637–638.
- 78] *Нова искра*, септембар 1904: 284.
- 79] *Полиџика*, 7. септембар: 1.
- 80] *Спогодинаница српској усџанка, свечани скуј С. К. Академије 7. септембра 1904. (1904)*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије; *Нова искра*, септембар 1904: 285; *Полиџика*, 7. септембар 1904: 3.
- 81] *Истио*.
- 82] *Полиџика*, 7. септембар 1904: 2.
- 83] *Мали журнал*, 9. септембар 1904: 1.
- 84] Макуљевић 2006: 181–205; Борозан 2021а: 379–383.
- 85] Борозан 2021а: 381.
- 86] *Нова искра*, септембар 1904: 285; Лажетић 2014: 35–40.
- 87] Лажетић 2014: 35–40.
- 88] ДАС-МПс, Ф 13, бр. 9/904.
- 89] Макуљевић 2006: 274.
- 90] Зграда Војног музеја била је обновљена некадашња стара турска кућа, која се налазила између градске команде и главног Генералштаба. *Правда*, 10. септембар 1904: 2; 13. септембар 1904: 2–3. *Полиџика*, 25. август 1904: 1.
- 91] *Службени војни лист*, 25. мај 1904: 391–392.
- 92] Ову збирку је откупила Општина београдска од пензионера Самуила Стефановића. У њој се налази пушка Станоја Главаша, три јатагана војводе шабачког Илије Марковића... За ову збирку је краљ нарочито био заинтересован те је поручио да га управа обавести када предмети буду стигли да их погледа. *Београдске оџиџинске новине*, 15. август 1904: 4.
- 93] *Правда*, 10. септембар 1904: 2; Макуљевић 2006: 273; Радовић и Лажетић 2000: 5–6.
- 94] Музеј је био подељен на 10 одељења. Највећи број изложених експоната односио се на оружје из устаничког периода. Међу њима су била и четири Карађорђева топа ливена 1811. године, крцалике Станоја Главаша, Васе Чарапића, оригинална Карађорђева застава из 1804. године. Цртеже српске војске од 1804. до 1904. године урадио је чиновник Јузе. *Правда*, 13. септембар 1904: 2–3; *Полиџика*, 25. август 1904: 1.
- 95] *Правда*, 10. септембар 1904: 2.
- 96] *Нова искра*, септембар 1904: 285.
- 97] ДАС-МПс, Ф 4, бр. 37/904.
- 98] *Нова искра*, септембар 1904: 279.
- 99] *Саоџиџења* 1983: 297; Поповић Љ. 2010: 532–595.
- 100] *Српски књижевни џласник*, 1904: 145–153.
- 101] *Asman* 2002: 36.
- 102] Поповић Љ. 2010: 313–382.
- 103] Марковић 2022: 344–351.
- 104] *Вечерње новостии*, 28. јун 1904: 3.
- 105] Божовић 2017: 37.
- 106] *Вечерње новостии*, 11. фебруар 1904: 1.
- 107] *Весник српске цркве*, св. 2, фебруар 1904: 156–159; св. 3, март 1904: 275–278; св. 4, април 1904: 287–292.
- 108] Сазнавши то, краљ Петар шаље маршала двора с наредбом да се слике врате на своја места. *Вечерње новостии*, 11. фебруар 1904. године: 2.
- 109] *Весник српске цркве*, св. 2, фебруар 1904: 170–172.
- 110] Према програму, представа у славу стогодишњице Српског устанка била је подељена у десет делова, чија је тематика пратила неке од кључних догађаја и личности тог периода. Први део: *Од Босне се...* (музичка нумера коју изводи оркестар); други део: Пролог од Милорада Митровића (скет са три лица); трећи део: композиција Ј. Шлезингера, Стари кнежевски марш *Карађорђе*, коју изводи оркестар; четврти део: *Почетџак Буне на дахије*, народна песма, инсценија у 5 слика (прва слика *У збеју*, друга *Дахије*, трећа *Сеча кнезова*, четврта *Карађорђе*, пета *Освајање Београда*); пети део: *Ветџру с Косова*, композиција Топаловића, коју изводи оркестар; шести део: *Заклетџва*, догађај из Орашца 1804. године, рађен по Јокићевом причању; седми део *Хајдук Вељко*, марш композитора Реша; осми део: *Бој на Мишару*, народна песма, инсценирана у једној слици; девети део: Народни збор Јосифа Маринковића, који изводи оркестар. Свечана представа завршена је сликом борбе под Београдом, према слици Катарине Ивановић, *Освајање Београда. Дело*, 1904: 157–160.
- 111] Борозан 2021б: 277.
- 112] На гласање пред Одбором 12. фебруара била су стављена два предлога, Београдске општине и одборника Уроша Благојевића. Предлог Београдске општине био је да назив *Карађорђева улица* добије улица која би се пружала од Железничке станице до Доњег града, а која би настала спајањем улица Савске и Моравске. Одборник Урош Благојевић је предлагао да то буде улица која би спојила Немањину и Београдску. Оба предлога су поткрепљивана историјским чињеницама. *Београдске оџиџинске новине*, 7. март 1904: 2.
- 113] Давањем назива улицама по именима одређених личности или догађаја одавала се почаст и одржавало сећања заједнице на њих. Оне тако постају и место сећања, стимуланси у подстицању националне свести. Поред тога, указују и на вредносне принципе једног друштва, нарочито од тренутка када улогу у давању назива преузимају држава и њене комисије. *Београдске оџиџинске новине*, 7. март 1904: 2; Тимотијевић 2012: 400; Стојановић 2020: 76.
- 114] Стојановић 2020: 76.
- 115] *Вечерње новостии*, 12. фебруар 1904: 1.
- 116] *Мали журнал*, 21. фебруар 1904: 2.
- 117] *Истио*: 173.
- 118] Макуљевић 2006: 179, 181–205; Борозан 2021а: 379–383.
- 119] Борозан 2021.
- 120] Timotijević 1988: 305–312; Speth 2000: 201; Макуљевић 2003: 169–185; Борозан 2021б: 284–321.

- 121] Борозан 2021б: 289.
- 122] *Полиџика*, 15. јул 1904: 2.
- 123] *Вечерње новостии*, 7. јул 1904: 3.
- 124] *Истио*, 10. јул 1904: 4; 13. јул 1904: 4; 15. јул 1904: 4.
- 125] *Истио*, 15. јул 1904: 4.
- 126] О овоме: Борозан 2021б: 147.
- 127] *Истио* 2021а: 327–340.
- 128] *Истио*: 9.
- 129] Timotijević 1988: 306.
- 130] Познанство и веза с краљем Петром Карађорђевићем датира још од 1903. године, када је Јовановић присуствовао његовом проглашењу за краља Србије. Тимотијевић 2009: 199.
- 131] Краут 1992: 32–33.
- 132] Петровић 2012: 85; Тимотијевић 2009: 134, 200.
- 133] Тимотијевић 2009: 134.
- 134] Петровић 2012: 85.
- 135] Изложба је трајала од 5/18. септембра до 5/18. октобра 1904. године. О изложби: Поповић Б. 1905: 48–68.
- 136] Петровић 1904: 124; Поповић Љ. 2010: 532–595.
- 137] С обзиром на то да се у последњих сто година мало радило на развоју сликарства, он истиче да изложена дела нису репрезенти српске уметности, а изложба није изложба стогодишњице. У осврту на појединачна дела, за Вукановићеве *Дахије* и *Жрџиве дахија* каже да не чине част уметности. Оне не остављају на публику никакав утисак. *Дахије* су боље од *Жрџава* али су ипак проста фантазија и врло јефтино средство за ефекат. Игра ватре на лицима, сенке на зидовима, рука са згрченим прстима, све је то врло страшно, без сумње уплашило би сваког *рајетина* пре сто година. *Правда*, 9. септембар 1904: 3.
- 138] Петровић 1904: 128.
- 139] Борозан 2021б: 15.
- 140] ДАС-МПс Ф 4, бр. 37/904.
- 141] *Београдске ојштинске новине*, 15. август 1904: 2.
- 142] Борозан 2017: 124–139.
- 143] Анић 1991: 68.
- 144] Стојановић 1904.
- 145] *Нав. дело*: 3.
- 146] *Истио*.
- 147] У скверу пред уласком у Калемегдан поставља се споменик Карађорђу и Милошу по завештању пок. Марка Стојановића, *Време*, 23, 24. и 25. јун 1929: 9.
- 148] Јовановић израђује 1905. године бисту Карађорђа у бронзи висине око 83 цм, сигнирану Ђ. Ј. Данас се налази у Народном музеју у Чачку. Анић 1991: 167.
- 149] Pearn 2002: 1.
- 150] *Вечерње новостии*, 5. јануар 1904: без пагинације.
- 151] Члан 1. Закона о одличју Карађорђева звезда, *Српске новине*, 4. јануар 1904: 1.
- 152] Једна од одлука Главног средишњег одбора за прославу стогодишњице Устанка под Карађорђем била је одлука да распише конкурс (стечај) за израду медаље-споменице која би се делила током прославе 6, 7. и 8. августа 1904. године. *Вечерње новостии*, 2. априла 1904. ДАС-МПс Ф 4, бр. 37/904.
- 153] Ђрбовић 2004: 3.
- 154] На лицу медаље приказана су у профилу попрсја Карађорђа и краља Петра у свечаним униформама. Десно од њих је палмина грана испод које је у квадрату сигнатура ТВ, иницијали Владислава Тителбаха. На овој страни медаље је натпис *Карађорђе Пејровић** Пејтар I краљ Србије*. На другој страни испод натписа: *1804–1904. Споменица-Спојојшњице Устјанка-и крунисања Краља Пејтра I**, приказано је *Васкрсење српске слободе у Устјанку и крунисање Србије*. Символично, на овој страни медаље је алегорјска префигурација крунисане Србије у лику жене с круном на глави и скиптром у десној руци. Поред ње седи Карађорђе с јатаганом у рукама и погледом усмереним ка Србији подигнутој левој руци. Њихову позадину обасјавају зраци сунца које се појављује изнад Карађорђевог града у Тополи. *Вечерње новостии*, 27. август 1904, без пагинације; Ђрбовић 2004: 3; Марковић 2022: 503–504.
- 155] *Десно је Србија из 1804. године, окована за сјене тешким ланцима, а јоред ње орао сјреман да јолејши, у јозадини је Жича, а кроз ваздух се види Карађорђе са мачем и засјавом. Лево је Србија из 1904. године, наслоњена на шой мирно и до-сјојансјивено очекује будућности; јоред њених ноју су ашрибуши науке, уметности и кулјуре, а иза је српски краљевски двор. Нова искра*, 1904: 126.
- 156] Уручивање награда најбољим ученицима и студентима била је пракса у великом броју европских држава у 18. и 19. веку. У Русији су се у 18. веку додељивале ђацима и студентима мале златне и сребрне медаље с ликом царице Јелисавете Петровне, 26. априла, у спомен на дан њеног крунисања. Стацура 2010: 71.
- 157] Поповић Љ. 2010: 104.
- 158] На лицу медаље је у профилу попрсје Петра Првог Карађорђевића у свечаној униформи, изнад кога је натпис *Пејтар I краљ Србије*. На другој страни у врху је шестокрака звезда од које се пружају зраци, по средини натпис: *За усјомену сјојојшњице-српској устјанка-јресјолонаследник-Ђорђе ученицима основних школа, који уоквирују у полукругу исписане године 1804–1904. и палмина грана*. Марковић 2022: 503, 504.
- 159] *Вечерње новостии*, 31. август 1904: без пагинације.
- 160] *Истио*, 6. септембар 1904: без пагинације.
- 161] На основу одлуке министра просвете упућени су дописи свим просветним установама, управама Државне штампарије, Народном музеја, Народном позоришта, Државног архива, у којима их обавештавају да могу набављати Убавкићеве плакете. ДАС-МПс Ф 16, бр. 68/905.
- 162] *Нова искра*, септембар 1904: 286.
- 163] *Полиџика*, 24. фебруар 1904: 3.
- 164] На основу Закона о поштама, а по Решењу Министарства грађевина од 28. јула 1904. године, израђене су јубиларне марке у вредности од 1, 3 и 5 динара и 5, 10, 15, 25 и 50 пара, новим клишеима на белој хартији са утиснутом вредношћу и различитих боја. Код марака од 5, 10, 15, 25 и 50 па-

- ра у средини је стилизовани медаљон с рељефним ликовима Карађорђа и краља Петра Првог, уоквирен криновима. Испод медаљона је двоглави орао, а испод њега трака на којој је натпис: *Spes mihi prima Deus* (Бој ми је прва нада), девиза дома Карађорђевића. Поштанске марке од 1, 3 и 5 динара у средини имају исте стилизоване медаљоне с криновима. У медаљону је изведена једна алегоријска група која представља Први српски устанак у Орашцу на челу с Карађорђем. Испод ове групе су речи *Зора ослобођења 1804*. Остали детаљи су исти као и на поштанским маркама од 5, 10, 15, 25 и 50 пара. Јубиларне поштанске марке биле су у оптикају од 8. септембра до краја 1904. године. *Српске новине*, 7. септембар 1904: 914; Шаулић 1957: 57; Анић 1991: 231.
- 165] *Вечерње новостии*, 14. јун 1904: без пагинације.
- 166] Pantelić 2015: 142.
- 167] На аверсу кованице од 5 сребрних динара налазили су се ликови краља Петра и Карађорђа у профилу, око којих иде натпис *Петар I и Карађорђе*, а испод име гравера *Schwartz*. На реверсу је грб Србије с круном на врху. С леве стране круне је исписана 1804, а с десне 1904. година. Обод је гл-
- дак са испупченим натписом: *Бој чува Србију*, а било је и примерака на којима је писало *Бој Србију чува*. За потребе двора један број је био искован у злату. Pantelić 2015: 145.
- 168] *Истио*: 154.
- 169] Током 1904. године био је објављен већи број дела, новинских чланака посвећених Првом српском устанку. *Нова искра* у броју за септембар 1904. године даје списак дела посвећених Првом српском устанку, која су била издата у последњих 100 година. *Нова искра*, септембар 1904: 279–285.
- 170] Пераћ 2009.
- 171] *Нова искра*, септембар 1904: 285.
- 172] Пераћ 2009: 15.
- 173] *Истио*: 332.
- 174] *Истио*: 82.
- 175] Борозан 2021б: 318.
- 176] *Истио*: 284.
- 177] Diers 1997: 42–43; Борозан 2021б: 284–289.
- 178] Макуљевић 2005: 333.
- ## ЛИТЕРАТУРА:
- Анић, У. Ж.** (1991), *Животи и дело вајара Ђорђа Јовановића*, магистарски рад, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Asman, A.** (2002), *Rad na nacionalnom pamćenju : kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Asman, A.** (2011), *Duga senka prošlosti*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Asman, A.** (2018), *Oblici zaborava*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Asman, J.** (2011), *Kultura pamćenja*, Beograd: Prosveta.
- Београдске вести (1904), *Мали журнал*, 21. фебруар: 2.
- Беседа (1904), *Весник српске цркве*, св. 4, април: 287–292.
- Беседа на дан прославе 100 год. Српског устанка (1904), *Весник српске цркве*, св. 2, фебруар: 156–159.
- Беседа на дан прославе стогодишњице српског ослобођења (1904), *Весник српске цркве*, св. 3, март: 275–278.
- Божовић, А.** (2017), *Споменик Васи Чарапићу у Београду, Наслеђе XVIII* (Београд): 35–45.
- Боловић, А. и Челиковић, Б.** (2011), *Рудничко-џаковски крај у уметносцији XIX века*, Горњи Милановац: Музеј Рудничко-џаковског краја.
- Борба за ослобођење (1804–1815. године) и наша лепа књижевност (1904), *Нова искра*, септембар: 279–285.
- Борозан, И.** (2017), *Слика Српске револуције: Алегија I и II српског устанка Ђорђа Крстића, Српске студије*, књ. 8 (Београд): 124–139.
- Борозан, И.** (2021), *Слика и моћ : представе владара у српској визуелној култури XIX и почетком XX века*, књ. 1–2, Нови Сад: Галерија Матице српске : Матица српска.
- Burke, P.** (2010), *Co-memorations. Performing the past*, in: *Performing the Past, Memory, History, and Identity in Modern Europe*, eds. K. Tilman, F. van Vree and J. Winter, Amsterdam: University Press: 105–118.
- Важније вести из црквеног света (1904), *Весник српске цркве*, св. 2, фебруар: 170–172.
- Vancsa, E.** (1975), *Überlegungen zur politischen Rolle der Historienmalerei des 19. Jahrhunderts*, *Wiener Jb. für Kunstgeschichte*, Bd XVIII: 145–158.
- Вести (1904), *Вечерње новостии*, 11. фебруар: 1.
- Вести (1904), *Вечерње новостии*, 12. фебруар: 1.
- Вечерње новостии* (1904), 27. децембар: без пагинације.
- Вечерње новостии* (1904), 28. децембар: без пагинације.
- Војни музеј (1904), *Службени војни лист*, 25. мај: 391–392.
- Војни музеј (1904), *Правда*, 13. септембар: 2–3.
- Gal, A.** (2019), *National Days, National Identity, and Collective Memory: Exploring the Impact of Holocaust Day in Israel*, *Political Psychology*, Vol. 40, No. 6: 1391–1406, [online] Available through <https://www.jstor.org/stable/45223198> [27. 6. 2020]
- Грбовић, Д.** (2004), *Знамења настала поводом стогодишњице Првог српског устанка у збирци Завичајног музеја у Јагодини, Корени II* (Јагодина): 1–3.

- Diers, M.** (1997), *Schlagbilder : Zur politischen Ikonographie der Gegenwart*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- Đorđević, J.** (1997), *Političke svetkovine i rituali*, Beograd: Dosije.
- Живојиновић, Д. Р.** (2009), *Краљ Пејтар Карађорђевић I, у оцабини 1903–1914. године*, Београд: Завод за уџбенике.
- За прославу стогодишњице Устанка штампане су јубиларне марке (1904), *Вечерње новостии* 14. јун: без пагинације.
- Збирка старина општине Београдске (1904), *Београдске ојштинске новине*, 15. август: 4.
- Избор скице за декорисање Београда (1904), *Полиџика*, 15. јул: 2.
- Ивић, А.** (1938), *Сјиси бечких архива о Првом српском устјанку*, књ. IV (1807), Београд: Српска краљевска академија.
- Илустјирована сјоменица Сјојодишњице устјанка великој Ђорђа Пејтровића Кара-Ђорђа и њејових војвода: 1804–1904* (1904), Београд: Шт. Штампарија Савића и Комп.
- Јубиларне марке (1904), *Полиџика*, 24. фебруар: 3.
- Кадјевић, А.** (2007), *Један век јражења националној сјила у срјској архистејури*, Београд: Грађевинска књига.
- Коларић, М.** (1990), *Изложбе у Београду 1904–1911*, Београд: Народни музеј.
- Краут, В.** (1992), *Црјежи 19. века у Србији*, Београд: Народни музеј.
- Крунидбене свечаности (1904), *Мали журнал*, 9. септембар: 1.
- Кусовац, Н.** (2001), *Сликара Ђорђе Крсјић 1851–1907*, Београд: Народни музеј.
- Лажетић, П.** (2014), *Војни музеј 1878–2014*, Београд: Медија центар „Одбрана“.
- М. Пр.** (1904), Југословенски салон, *Правда*, 9. септембар: 3.
- Макуљевић, Н.** (2003), *Ефемерни сјектјакл у мултикултуралном Београду : повратак Вучића и Петронијевића у Србију, у: Београд у делима европских путописаца, посебна издања 80, ур. Љ. Раденковић и Ђ. С. Костић*, Београд: САНУ Балканолошки институт: 169–185.
- Макуљевић, Н.** (2006), *Уметјност и национална идеја у XIX веку*, Београд: Завод за уџбенике.
- Марковић, А.** (2022), *Први срјски устјанак у уметјности и визуелној култури Кнежевине/Краљевине Србије (1842–1918)*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Maurer, M.** (1991), *Feste und Feiern als historischer Forschungsgegenstand*, *Historische Zeitschrift*, Bd. 253, H. 1: 101–130.
- Maurer, M.** (2010), *Verfehlte Geburtstage und verpatzte Feste, Zeitkultur in den Wahlverwandtschaften*, in: *Goethes 'Wahlverwandtschaften'*: Werk und Forschung, ed. H. Hühn, Berlin: De Gruyter.
- Милић, Д.** (1973), Осврт на прославу стогодишњице Устанка у Србији, *Зборник Истјоријској музеја Србије X* (Београд): 125–139.
- Милошевић, Е. и Врбашки, М.** (2004) *Карађорђевићи у збиркама Галерије Матице срјске*, Нови Сад: Галерија Матице српске.
- Митерауер, М.** (2003), *Миленијуми и грује јубиларне године*, Београд: Удружење за друштвену историју.
- Н. А.**, Омладинска прослава стогодишњице Првог српског устанка (1904), *Срјски књижевни јласник XIII* (Београд): 141–145.
- Неслужбени део (1904), *Срјске новине*, 31. августа: 1.
- Новаковић, С.** (1904), *Васкрс државе срјске : политичко-историјска студија о Првом српском устанку 1804–1813*, Нови Сад: Српска књижара браће М. Поповића.
- Општинске вести, Почетак прославе стогодишњице Српског устанка (1904) *Београдске ојштинске новине*, 11. јануар: 6.
- Отварање Војног музеја (1904), *Правда*, 10. септембра: 2.
- Павловић, А.** (1980), Неколико покушаја подизања споменика Карађорђу, *Рашка баиштина* 2 (Краљево): 233–238.
- Pantelić, S.** (2015), *Srebrni kovani novac iz 1904. godine*, *Bankarstvo* 3 (Beograd): 140–147.
- Pearn, J.** (2002), *Militares Medici in Nummis Repraesentati: The Heritage of Military Medicine in Coins and Medals*, *Military Medicine*, Vol. 167: 1–9.
- Пераћ, Ј.** (2009), *Разјледнице у Србији 1895–1914*, Београд: Музеј примењене уметности.
- Петровић, Н.** (1904), Прва југословенска уметничка изложба у Београду, *Дело*, 1. октобар: 120–128.
- Петровић, П.** (2012) *Паја Јовановић*, системски каталог дела, Београд: Народни музеј.
- Поповић, Б.** (1905), Прва Југословенска уметничка изложба, *Срјски књижевни јласник XV* (Београд): 48–68.
- Поповић, Љ.** (прир.) (2010), *Сјојодишњица Карађорђевој устјанка : архивска грађа*, Аранђеловац: Фонд „Први српски устанак“.
- Поповић, Љ. и Јовановић, М.** (2004), *Сјојодишњица Првој срјској устјанка 1904. године: документи Владе, Министјарсјтва народне јривреде и јросветје Краљевине Србије*, Мешовита грађа/Miscellanea, књ. 23: (поводом двестогодишњице Првог српског устанка), Београд: Истјоријски институт: 137–179.
- Програм свечаности крунисање Његовог Величанства краља Петра I 7, 8. и 9. септембра 1904 (1904), *Службени војни листј* 31, 8. септембар: 637–638.
- Прослава (1904), *Вечерње новостии*, 31. август: 1–2.
- Савић, В. Б.** (2004), *Ненаговићи*, Ваљево: Ваљево-принт.

- Св. Андрија народни празник (1904), *Полиџика*, 28. децембар: 2.
- Свечано отварање Музеја српских земаља (1904), *Полиџика*, 7. септембар: 2.
- Свечана седница (1904), *Београдске олимпијске новине*, 7. март: 2.
- Свечана седница Академије наука (1904), *Полиџика*, 7. септембар: 3.
- Свечаност крунисања (1904), *Вечерње новостии*, 10. јул: 4.
- Свечаност крунисања (1904), *Вечерње новостии*, 13. јул: 4.
- Свечаност крунисања (1904), *Вечерње новостии*, 15. јул: 4.
- Свечаност у Белом Потоку (1904), *Вечерње новостии*, 28. јун: 3.
- Службени део (1903), *Српске новине*, 30. децембар: 1.
- Speth, R.** (2000), *Nation und Revolution, Politische Mythen im 19. Jahrhundert*, Wiesbaden: Springer Fachmedien GmbH. [online] Available through <https://link.springer.com/book/10.1057/9780230283046#toc> [29. 12. 2022]
- Споменица о Стојојиници српској устанка под Карађорђем* (1904), приредило Професорско друштво, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Споменице П. Убавкића (1904), *Вечерње новостии*, 6. септембар: без пагинације.
- Станојевић, М.** (2005), *Поретак народној краља*, Београд: Филолошки факултет, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Београд: Чигоја.
- Стацура, А. Г.** (2010), Фалеристика в системе образования: академические нагрудные знаки, *Историческая и социально-образовательная мысль*, № 1 (3): 69–74.
- Стојојиница српској устанка, свечани скуп С. К. Академије 7. септембра 1904.* (1904), Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Стојановић, Д.** (2020), *Калдрма и асфалт, урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*, Београд: Удружење за друштвену историју.
- Стојановић, М.** (1904), *Подстици и разлози за споменик Ђорђу и Милошу*, Београд: Штампарија Д. Димитријевића.
- Страњковић, Д.** (1938), *Карађорђе*, Београд: Г. Кон.
- Schmidt, T.** (2000), *Kalender und Gedächtnis. Erinnern im Rhythmus der Zeit*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Timotijević, M.** (1988), Efemerni spektakli za vreme vladavine kneza Miloša i Mihaila Obrenovića, *Peristil* 31 (Zagreb): 305–312.
- Тимотијевић, М.** (2002), О произвођењу једног националног празника: Спомен дан палим у борбама за отаџбину, *Годишњак за друштвену историју* IX, св. 1–3 (Београд): 69–77.
- Тимотијевић, М.** (2004), Меморијал ослободиоцима Београда 1806, *Наслеђе* V (Београд): 9–33.
- Тимотијевић, М.** (2008), Јубилеј као колективна репрезентација: Прослава 50-годишњице Таковског устанка у Топчидеру 1865. године, *Наслеђе* XI (Београд): 9–49.
- Тимотијевић, М.** (2009), *Паја Јовановић*, Београд: Народни музеј.
- Тимотијевић, М.** (2012), *Таковски устанак – Српске Цвећи, о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичкој историји званичне репрезентативне културе*, Београд: Историјски музеј Србије: Универзитет у Београду Филозофски факултет.
- Тошић, Д.** (1983), Михаило Валтровић као покретач идеје о оснивању Југословенске уметничке галерије, *Спомен-њак XV* (Београд): 297–312.
- Hagemann, K.** (2010), *Celebrating War and Nation : Gender, Patriotism and Festival, Culture during and after the Prussian Wars of Liberation*, in: *Gender, War and Politics: Transatlantic Perspectives, 1775–1830*, eds. K. Hagemann, G. Mettele and J. Rendall, London: Palgrave Macmillan: 284–304.
- Ц.** (1904), Данашња слика Војног музеја, *Полиџика*, 25. август: 1.
- Црква Светог Саве (1904), *Мали журнал*, 4. јануар: без пагинације.
- Шаулић, А.** (1957), Ђорђе Јовановић, српски вајар, *Зборник за друштвене науке Матице српске* 16 (Нови Сад): 52–68.
- Шемлић, Л. и др.,** (2021), *Галерија Матице српске*, Нови Сад: Галерија Матице српске.
- Wortman, R. S.** (2006), *Scenarios of power : Myth and ceremony in Russian monarchy : from Peter the Great to the abdication of Nicholas II*, Princeton: Princeton University Press.

ИЗВОРИ:

- ДАС-МПс, Ф 4, бр. 37 /904.
- ДАС-МНПр, Ф7, бр. 38/903.
- ДАС-МНПр, Ф 15, Р 10/903.
- ДАС-МПр, Ф13, Р 9/904.

Summary: ANITA MARKOVIĆ

PUBLIC COMMEMORATION IN SERVICE OF NATION, STATE AND DYNASTIC IDENTITY-BUILDING

The First Serbian Uprising (1804–1813), as the period that started the Serbian Revolution, whose greatest achievement can be said to have been the emergence of the modern Serbian state, represented one of the key points in the construction and confirmation of state, national and dynastic identity.

Its place in memory culture at the beginning of the 20th century can be largely attributed to the socio-political circumstances of the Kingdom of Serbia at that time. With the return of the Karađorđević dynasty to the Serbian throne in 1903, King Peter became the prism through which the official representative culture for the identity of the state, ruler and nation was viewed. His popularization was also a manifestation of patriotic and national feelings, loyalty and solidarity towards the ruler, the dynasty and the state.

To commemorate the centenary of the beginning of the First Serbian Uprising in 1904, an official state celebration was organized in Belgrade. The marking of this major jubilee, involved the symbolic revival, reinterpretation and reconstruction of the past in the form of an ephemeral spectacle, with the aim of promotion of the new ruler and dynasty through various media. The celebration was accompanied by clearly defined protocols of performance, appropriate scenography that included the application of light and sound effects, as well as the production of art and works of visual culture.

Its conception was a reflection of the state-political balance of the time, given that the circumstances under which the recent dynastic change necessitated the urgent creation of a recognizable visual identity of the new ruling dynasty. A solution to this was found in reacquainting the nation with one of the most significant periods in its long-suppressed history. Hence the decision that, in addition to the celebrations of a cultural and educational character, the highlight of the commemoration of the centenary of the beginning of the First Serbian Uprising would be the coronation ceremony of Petar Karađorđević, as an exceptional state-political act of binding the dynasty to the past and the people. In addition to its national elements, this ceremony also had a proto-Yugoslav character, which hinted at the direction that regal, dynastic and state identity would be shaped by the media in the coming decades.

Dr. Anita V. Marković,

Art Historian

Regional Institute for the Protection
of Monuments of Culture, Smederevo

anita.marconni@gmail.com

List of Figures

Fig. 1 *Royal procession on the streets of Belgrade, illustration published on the occasion of the coronation of Peter Karađorđević in 1904, Le Petit Parisien no. 818, 9.10.1904: 328.*

Source: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k910251s/f8.item>

Fig. 2 *The arrival of His Highness at the Cathedral Church, postcard published by Moše Koen, Belgrade, sent from Belgrade to Vienna in 1904.*

Source: https://www.delcampe.net/en_GB/collectables/postcards/serbia/serbia-beograd-king-petar-i-congregational-church-1904-122191527.html